Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Медицина және денсаулық сақтау факультеті
Эпидемиология, биостатистика және дәлелді медицина кафедрасы

ДӘРІС 3

Ауыз қуысы денсаулығындағы теңсіздіктер: әлеуметтік градиент, теориялар мен себеп жолдары

Пән: Пациент және қоғам

Лектор:
Абдрахманова Зинат Батырхановна
Эпидемиология, биостатистика және дәлелді медицина кафедрасының доценті
Медицина және денсаулық сақтау факультеті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Алматы, 2026

Сабақтың мақсаты және күтілетін нәтижелер

МАҚСАТЫ

Ауыз қуысы денсаулығындағы теңсіздіктердің мәнін, әлеуметтік градиент құбылысын, теңсіздіктерді түсіндіретін теориялар мен себеп жолдарын және оларды азайту стратегияларын талдау.

Күтілетін нәтижелер: сабақ соңында білім алушы...

1. теңсіздік (inequality) пен әділетсіздік (inequity) ұғымдарын ажыратады;
2. әлеуметтік градиент құбылысын мысалдармен түсіндіреді;
3. теңсіздіктерді түсіндіретін материалистік, психоәлеуметтік, мінез-құлықтық және өмір кезеңі теорияларын сипаттайды;
4. теңсіздіктерді өлшеу көрсеткіштерін атайды;
5. пропорционалды әмбебаптық қағидатын түсіндіріп, теңсіздікті азайту шараларын ұсынады.

Негізгі ұғымдар

Теңсіздік (inequality)

Топтар арасындағы денсаулықтағы кез келген өлшенетін айырмашылық (мысалы, жас топтары арасында).

Әділетсіздік (inequity)

Алдын алуға болатын, әділетсіз және әлеуметтік себептерден туындайтын айырмашылықтар (М. Уайтхед).

Теңдік (equality)

Барлығына бірдей ресурс беру.

Әділдік (equity)

Әр адамға қажеттілігіне сай ресурс беру — тең мүмкіндіктерге жету үшін.

Табыс деңгейі бойынша тіс жегісінің айырмашылығы — алдын алуға болатын, сондықтан әділетсіз айырмашылық.

Әлеуметтік градиент

Емделмеген тіс жегісі бар балалар үлесі, % (шартты)

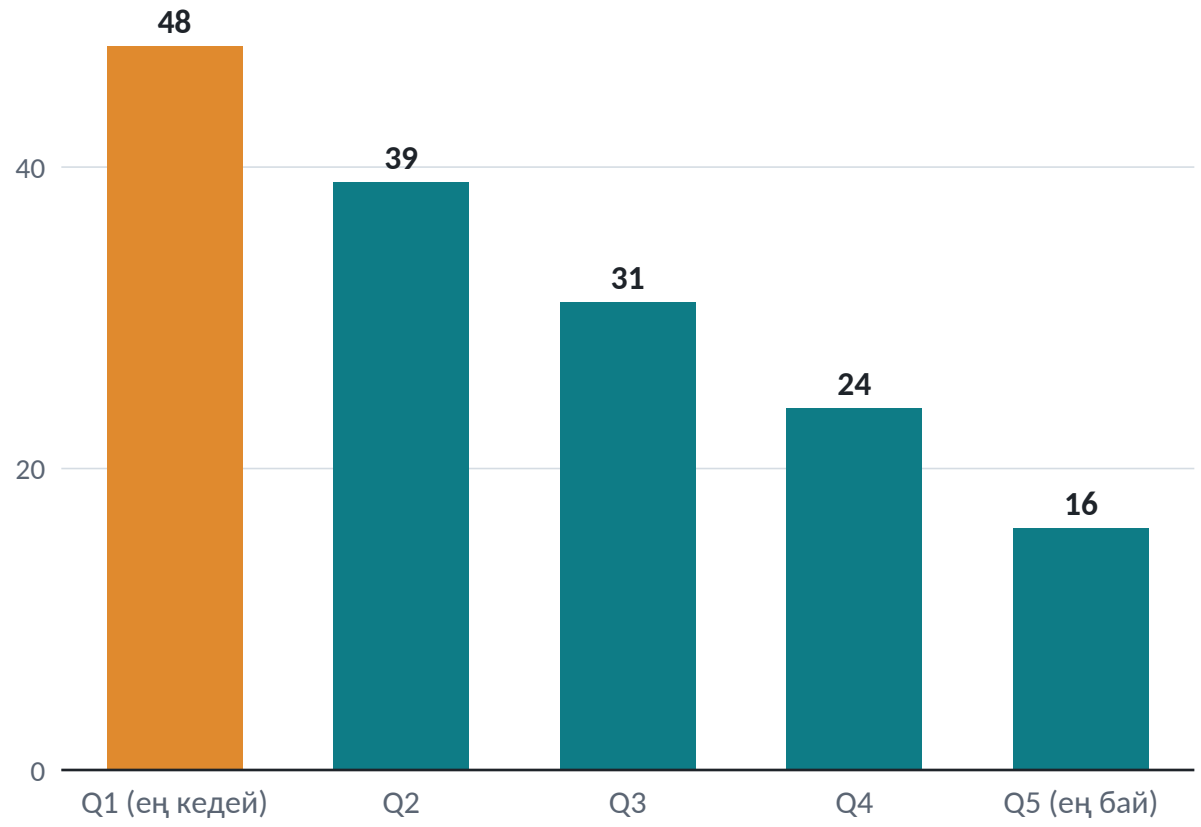

Шартты деректер, оқу мақсатында (табыс квинтильдері бойынша).

- **Градиент:** денсаулық тек «кедей мен бай» арасында емес, әлеуметтік сатының **әр сатысында** біртіндеп жақсарады.
- Уайтхолл зерттеулері (М. Мармот): мемлекеттік қызметшілер арасында лауазым төмендеген сайын өлім-жітім артқан.
- Ауыз қуысы денсаулығында градиент тіс жегісі, тіс жоғалту, пародонтит бойынша байқалады.

Теңсіздікті түсіндіретін теориялар (себеп жолдары)

Теория	Мазмұны	Ауыз қуысына мысал
Материалистік (құрылымдық)	Материалдық ресурстардың жетіспеушілігі: табыс, тұрғын үй, тамақ, көмекке ақы төлеу	Фторлы паста мен стоматолог қызметіне қаражаттың болмауы
Психоәлеуметтік	Созылмалы стресс, бақылау сезімінің төмендігі, әлеуметтік қолдаудың аздығы	Стресс → қант тұтыну, бруксизм, пародонттың қабынуы
Мінез-құлықтық-мәдени	Әлеуметтік топтардағы мінез-құлық айырмашылықтары	Тамақтану, тіс тазалау жиілігі, профилактикалық қаралу
Өмір кезеңі (life course)	Ерте жастағы әсерлердің жинақталуы, сыни кезеңдер	Ерте балалық шақтағы тіс жегісі → ересек жастағы тіс жоғалту
Денсаулық сақтау жүйесі	Көмекке қолжетімділік пен сападағы айырмашылықтар	Ауылда стоматологтың болмауы

> *Мінез-құлық айырмашылықтары теңсіздіктің бір бөлігін ғана түсіндіреді: мінез-құлықтың өзі әлеуметтік жағдайлармен қалыптасады (Tsakos et al., 2023).*

«Кері күтім заңы» және денсаулық сақтау жүйесінің рөлі

- **Кері күтім заңы (Ж. Тюдор Харт, 1971):** сапалы медициналық көмектің қолжетімділігі оған мұқтаждыққа кері пропорционал.
- **Стоматологияда:** мұқтаждық ең жоғары топтар (табысы төмен, ауыл тұрғындары, мүгедектігі бар адамдар) көмекті сирек алады.
- **Себептері:** ақылы көмек, мамандардың қалаларда шоғырлануы, ақпараттың жетіспеушілігі, қорқыныш пен сенімсіздік.
- **Салдары:** профилактика емес, шұғыл көмек пен тіс жұлу басым болады.
- **Шешім бағыттары:** әмбебап қамту, мектептік бағдарламалар, мобильді стоматологиялық кабинеттер, МСАК-пен интеграция.

Теңсіздікті өлшеу

Абсолютті айырмашылық

Ең кедей және ең бай топтар арасындағы көрсеткіштер айырмасы (пайыздық пункт).

Салыстырмалы айырмашылық

Көрсеткіштердің арақатынасы (мысалы, 48% / 16% = 3 есе).

Градиентті ескеретін индекстер

Теңсіздіктің көлбеу индексі (SII), салыстырмалы теңсіздік индексі (RII), концентрация индексі.

Стратификаторлар

Табыс, білім, кәсіп, тұрғылықты жер, жыныс, этнос, мүгедектік, көші-қон мәртебесі.

Өмір кезеңі тәсілі: ауыз қуысы денсаулығы

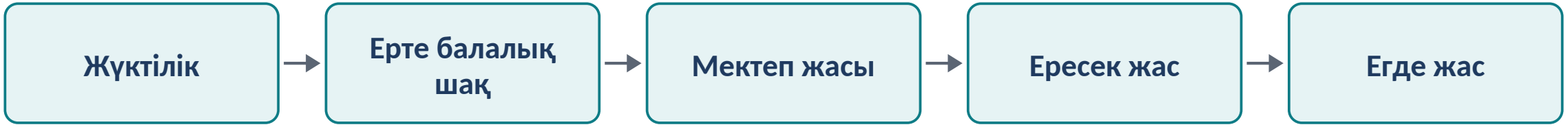

- **Жүктілік:** ананың ауыз қуысы денсаулығы мен тамақтануы баланың қаупіне әсер етеді.
- **Ерте балалық шақ:** ерте балалық шақ тіс жегісі (ECC) — ең көп таралған созылмалы балалар ауруы; қантты сусындар, бөтелкемен тамақтандыру.
- **Мектеп жасы:** әдеттердің қалыптасуы, мектептік профилактика бағдарламалары.
- **Ересек және егде жас:** пародонтит, тіс жоғалту, ауыз қуысы обыры; жинақталған қолайсыз әсерлердің нәтижесі.

Теңсіздікті азайту стратегиялары

Қағидаттар

- **Пропорционалды әмбебаптық (М. Мармот):** шаралар әмбебап, бірақ мұқтаждыққа сай қарқынмен
- «Жоғары ағыс» (upstream) детерминанттарға әсер ету
- Секторараалық ынтымақтастық («барлық саясатта денсаулық»)
- Қоғамдастықтың қатысуы

Мысалдар

- Суды фторлау немесе фторлы тұз
- Балабақша мен мектептерде бақыланатын тіс тазалау
- Мұқтаж аудандарда фтор лагы мен герметизация
- Мобильді стоматология, ауыз қуысы денсаулығын МСАК-қа енгізу
- Қант салығы және балаларға жарнаманы шектеу

Қорытынды, бақылау сұрақтары және әдебиеттер

Негізгі тұжырымдар

- Әділетсіздік — алдын алуға болатын, әлеуметтік себептерден туындайтын айырмашылықтар.
- Әлеуметтік градиент әлеуметтік сатының әр сатысында байқалады.
- Теңсіздікті материалдық, психоәлеуметтік, мінез-құлықтық факторлар мен өмір кезеңі түсіндіреді.
- Пропорционалды әмбебаптық пен «жоғары ағыс» шаралары теңсіздікті тиімді азайтады.

Бақылау сұрақтары

1. Inequality мен inequity ұғымдарының айырмашылығы неде?
2. Әлеуметтік градиент деген не? Мысал келтіріңіз.
3. Ауыз қуысы теңсіздіктерін түсіндіретін теорияларды салыстырыңыз.
4. «Кері күтім заңы» стоматологияда қалай көрінеді?

Ұсынылатын әдебиеттер: 1. Tsakos G., Watt R.G., Guarnizo-Herreño C.C. Reflections on oral health inequalities. Community Dent Oral Epidemiol, 2023. 2. CDC. Health Disparities in Oral Health, 2024. 3. WHO. World report on social determinants of health equity. WHO, 2025.